

Odgojne implikacije odgođenoga roditeljstva

Barbara Kušević
 Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
 Odsjek za pedagogiju

Sažetak

Rad se bavi odgođenim roditeljstvom, pod kojim se podrazumijeva roditeljstvo po prvi puta ostvareno u drugoj polovici tridesetih godina ili kasnije. Prvi dio rada uvodno razlaže okolnosti sve učestalijega odgađanja roditeljstva u suvremenome društvu, da bi se potom usmjerio na određenje naslovnoga termina iz pedagojske perspektive. Drugi se dio bavi odgojnim implikacijama odgođenoga roditeljstva, nudeći sustavan pregled prednosti i nedostataka odgođenoga roditeljstva koji se manifestiraju u odgoju djeteta. Zaključni dio rada kritički promišlja o tome treba li (i zbog čega) odgođeno roditeljstvo predstavljati predmet interesa pedagogije.

Ključne riječi: odgođeno roditeljstvo, stariji roditelji i odgoj djeteta, suradnja pedagoga s osobama koje su odgađale roditeljstvo.

Uvod: o okolnostima sve učestalijega odgađanja roditeljstva u suvremenome društvu

Društvo 20. stoljeća imalo je preskriptivni raspored za redanje različitih životnih događaja koji je više ili manje pratila većina članova društva, a koji je uključivao završetak školovanja, zaposlenje, ulazak u brak i dobivanje djeteta. Redoslijed ovih događaja nije se previše propitivao, a i dob u kojoj su individue ostvarivale prijelaz u novu životnu fazu također nije podliježala velikim razlikama među članovima društva – dobivanje prvoga djeteta bio je tako u našoj kulturi događaj koji se trebao odvijati u dvadesetima, a nužni preduvjet za to bilo je sklapanje braka. Takav je predvidljivi scenarij tijeka života za pojedinca imao tri osnovne funkcije: predvidljivošću je smanjivao nesigurnost u životu, potom bio osnovom za evaluaciju tijeka života omogućivši usporedbu s kriterijima koji su dio kulturnoga nasljeđa te posljednje, predvidljiv događaj mogao se dijeliti s vršnjacima koji ga ostvaruju istovremeno te tako služe kao izvor podrške (Hagestad, 1986). Neočekivani slijed događaja, primjerice neulazak u brak do 35. godine života ili postajanje udovcem/udovicom u istoj dobi,

predstavljao je narušavanje kulturnih očekivanja prikladnoga „tajminga“ (Rossi, 1980).

Kraj 20. stoljeća međutim značajno dekonstruirao redoslijed bitnih životnih događaja, kao i vremenski razmak među njima. Brak prestaje biti okvirom unutar kojega se dijete nužno rađa, jednako kao što završetak školovanja ne prethodi uvijek zasnivanju braka i obitelji, ponajprije zbog potrebe cjeloživotnoga obrazovanja. Osim manje normativnoga slijeda događanja, još je očitije produljivanje vremenskoga raspona u kojemu se oni odvijaju – dok je ranije većina do tridesetih godina imala barem jedno dijete, a često i više njih, danas se osoba na pragu tridesetih može još uvijek školovati i živjeti kod vlastitih roditelja, a da se sve to ne smatra odstupanjem od društveno očekivanoga ponašanja. Također, sve češće pojedinci preuzimanje uloge roditelja ostavljaju za drugu polovicu tridesetih godina ili još kasnije, što se u ovome radu naziva terminom *odgođenoga roditeljstva*.

Trend sve kasnijega rađanja prvoga djeteta prisutan je i u Hrvatskoj. Prosječna starost žene pri prvome porodu u 2009. godini bila je 27,4 godine, 2010. 27,7 godina, a 2011. 27,9 godina (Statističke

informacije, 2013). Prema podacima Eurostat-a¹, broj živorođene *prvorodene* djece majki dobi od 30 godina iznosio je 2002. godine u Republici Hrvatskoj 807 djece, dok je 2011. godine rođeno 1355 djece tih majki, što predstavlja porast od gotovo 70 posto. Kada se u tome periodu promatraju podaci za majke prvotkinje u dobi od 35 godina, vidljivo je gotovo dvostruko povećanje, a kako se u Republici Hrvatskoj svake godine rađa sve manje djece (Statističke informacije, 2013), to ujedno znači da je udio starijih majki prvotkinja znatnije uvećan. Takva situacija u Hrvatskoj i drugim zemljama sa sličnim trendovima uzrokovana je spletom različitih medicinskih, ekonomskih i općedruštvenih faktora.

U domeni medicine na širenje trenda odgađanja roditeljstva utjecao je razvoj različitih metoda kontracepcije, koje su znatno umanjile rizik od neželjene trudnoće. Bilo bi međutim pogrešno stvarati sliku kontracepcije kao izuma modernoga doba. Iako su neki oblici kontracepcije, prije svega pilula u 60-im godinama prošloga stoljeća, doista revolucionarizirali kontrolu rađanja (zajedno s većom dostupnošću pobačaja), različite su se tehnike zaštite od neželjene trudnoće oduvijek primjenjivale, mada nisu bile toliko dostupne kao danas. Ono što se ponajviše promijenilo jest *kada* osobe posežu za kontracepcijom - dok je ranije korištena uglavnom kada pojedinci nisu htjeli imati još djece ili su željeli postići određen razmak među djecom, danas se, uz navedene svrhe, kontracepcija koristi ponajviše za odgađanje prvoga začeca (Gregory, 2007). Uz medicinu je vezan i razvoj medicinski potpomognute oplodnje, koji je ljudima za ostvarenje roditeljstva na raspolaganje stavio gotovo pola stoljeća (Brooks, 2001). Svijest o tome da se roditeljem može postati u četrdesetima, pedesetima ili čak šezdesetima smanjila je pritisak tzv. biološkog sata pa se mnogi pojedinci prije zasnivanja obitelji okreću ostvarenju drugih životnih ciljeva, računajući na pomoć medicine ukoliko kasnije ne budu mogli začeti dijete. Naposljetku od medicinskih faktora valja izdvojiti utjecaj kvalitetnije i dostupnije prenatalne njege. Dok je medicinski potpomognuta oplodnja ublažila činjenicu da plodnost žene počinje opadati u tridesetima, a znatno je smanjena u četrdesetima

(Breart, 1997), pažljivijim nadziranjem trudnoće ublaženi su različiti rizici koje trudnoća u kasnijoj životnoj dobi donosi, kao što su različite genetske malformacije ili mortalitet majke i novorođenčeta (Daniels i Weingarten, 1982).

Kada se govori o ekonomskim faktorima povezanima s odgađanjem roditeljstva, njih je potrebno razmatrati barem u dvojakome kontekstu: unutar opće ekonomske situacije u europskim zemljama u posljednjih nekoliko desetaka godina te unutar osobne ekonomske situacije osoba koje roditeljstvo odgađaju do druge polovice tridesetih godina ili dulje. Što se prvoga tiče, Yarrow (1991) tvrdi da su društva u kojima je od sedamdesetih godina nadalje odgođeno roditeljstvo češće nego ranije društva s visokim životnim standardom i s jakim liberalnim i feminističkim ideologijama. Međutim, za našu je zemlju proces odgađanja rađanja prvoga djeteta (i) pod utjecajem recesijskih gospodarskih kretanja – prodirući kapitalizam, nezaposlenost i teže rješavanje stambenoga pitanja samo su neki od razloga odgađanja roditeljstva pa brz porast kasnijega rađanja prvoga djeteta svoj izvor nema u širenju individualizma kao u razvijenijim zemljama, „već (i) u egzistencijalnim problemima s kojima se suočavaju mladi bračni parovi ili žena koja se odlučuje za prvo ili sljedeće dijete“ (Akrap i sur., 2003, 75). Za razliku od opće ekonomske situacije u zemlji, ekonomska situacija pojedinca ovisi i o fazi životnoga ciklusa u kojoj se osoba nalazi kada dobije svoje prvo dijete. Pojedinci iz djetinjstva izlaze s manjkom osobnoga bogatstva, moći i prestiža, za koje se onda natječu obrazovanjem i zaposlenjem (Mirovsky, 2002). Dok roditeljstvo u ranijoj dobi traži istovremeno balansiranje zahtjeva obrazovanja/zaposlenja i podizanja djeteta (ili alternativno privremeno odustajanje od daljnega obrazovanja/uspona u karijeri), odgađanje roditeljstva omogućuje pojedincu prvotno stjecanje odgovarajućega obrazovnog statusa i akumuliranje osobnoga kapitala, tek nakon čega dolazi zasnivanje obitelji. Kada se osobna manje povoljna ekonomska situacija koja proizlazi iz (mlađe) dobi te obrazovnog i profesionalnog statusa preklapi s nepovoljnom ekonomskom i gospodarskom situacijom u kojoj se primjerice već

¹ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

dulji niz godina nalazi Hrvatska, odgađanje roditeljstva moguća je strategija nošenja s nepovoljnim ekonomskim faktorima.

S time je povezano i pitanje zaposlenosti žena. Danas se općenito smatra da zaposlenost obaju roditelja pozitivno djeluje na cjelokupnu kvalitetu obiteljskoga života (Čudina-Obradović i Obradović, 2000) pa i hrvatska obiteljska politika perspektivu obitelji vidi u modelu dvaju hranitelja, iz čega proizlazi pitanje rekonciliacije rada i obitelji. Puljiz (2003) ističe kako je rekonciliaciju moguće postići na dva načina: tako da se obitelj prilagođava ženi i tako da se tržište rada prilagođava obitelji. Dok potonji način podrazumijeva uređene porodiljne i roditeljske dopuste te fleksibilne oblike zapošljavanja i radnoga vremena, prva strategija uključuje prilagođavanje obitelji (ili partnera) ženi kako bi lakše izašla na tržište rada, što podrazumijeva odustajanje od rađanja djece, odgađanje roditeljstva, smanjeni broj djece ili preraspodjelu obiteljskih obaveza. Dakle, odgađanje roditeljstva jedna je od strategija koja osobi omogućava sukcesivno posvećivanje prvo profesionalnome pa obiteljskome životu i posljedično lakše balansiranje tim dvjema bitnim ulogama – ustaljena karijera omogućava određenu vremensku fleksibilnost, ali i prihode koji jamče osiguranje kvalitetne skrbi za dijete (Chafetz, 1980; prema Wilkie, 1981).

Ova problematika naposljetku dovodi do općih društvenih faktora koji su pridonijeli širenju trenda odgađanja roditeljstva, od kojih je moguće izdvojiti pokret za emancipaciju žena te promjene sustava vrijednosti tijekom prošloga stoljeća. Percepcija žene kao bića čija je primarna funkcija i smisao života briga za djecu i kućanstvo postupno je zamijenjena shvaćanjem o jednakim potencijalima i aspiracijama obaju spolova u različitim društvenim i intimnim sferama, što se između ostaloga očitalo spomenutim ulaskom žena na tržište rada te duljim školovanjem i višim stupnjem obrazovanosti žena. Podaci iz 2001. godine ukazuju na značajne promjene u obrazovnoj strukturi hrvatskoga stanovništva s obzirom na spol: u ukupnome broju diplomiranih u dobi do 24 godine ima više žena, a sasvim novu sliku pokazuju i poslijediplomski studiji koji su donedavno bilježili izrazitu dominaciju muškaraca pa je u mlađim hrvatskim naraštaji-

ma više žena s magisterijem i doktoratom znanosti nego muškaraca (Leinert Novosel, 2003). Kako su dulje školovanje i viši stupanj obrazovanja žena povezani s odgađanjem roditeljstva? Vrlo jednostavno, što je žena obrazovanija, to je veća vjerojatnost da će odgađati roditeljstvo, a najočitiji razlog tome jest činjenica da obrazovanje zahtijeva vrijeme i predanost - Rindfuss i sur. (1980; prema Wilkie, 1981) su pokazali da svaka dodatna godina školovanja rezultira odgađanjem rađanja prvoga djeteta za otprilike tri četvrtine godine, pri čemu autori smatraju da je primarni uzrok tome vrijeme koje žene troše na školovanje, a ne (toliko) to da ih obrazovanje orijentira prema neobiteljskim vrijednostima i planovima. Ipak, osim čiste konzumacije vremena koje obrazovanje za sobom poteže, više obrazovanje vodi odgađanju roditeljstva i na način da redefinira osobni sustav vrijednosti, mijenja životne ciljeve i stvara nove mreže socijalnih odnosa, što sve zajedno može motivirati individu da iskuša druge opcije prije nego što se preda roditeljstvu (Baldwin i Nord, 1984). I Gillespie (2010) smatra da, iako različite socijalne i ekonomske promjene, utjecaj feminističkih strujanja, veća dostupnost kontracepcije i pobačaja te veća ženina zaposlenost utječu na odluku o roditeljstvu, svi ti faktori ipak ne objašnjavaju što je u novije doba toliko privlačno u životu bez djeteta, bilo u određenome periodu odrasle dobi ili u životu bez djeteta generalno. Kao elementi koji životni stil lišen roditeljstva čine primamljivim navode se osjećaj slobode i otvorenosti prema novim prilikama i izazovima, osjećaj prave posvećenosti partneru, odbojnost prema roditeljskim žrtvovanjima i aktivnostima vezanima uz dijete te mišljenje da roditeljstvo predstavlja gubitak vlastitoga identiteta (Gillespie, 2010).

Ukratko sagledan kontekst sve učestalijega odgađanja roditeljstva u suvremenome društvu ukazuje na to da je sam trend uzrokovan širokim spletom međuovisnih i usko povezanih faktora. Poznavanje toga socijalnog konteksta bitna je pretpostavka razumijevanja fenomena odgođenoga roditeljstva iz pedagojske perspektive, na što se nastavak teksta i usmjerava: sam naslovni termin najprije prolazi proces definiranja, da bi se kasnije sustavno prikazale prednosti i nedostaci odgođenoga roditeljstva koji se manifestiraju u samome odgoju djeteta.

Terminološko određenje odgođenoga roditeljstva

Naslovni je termin kompleksno jednoznačno definirati - osim što u sebi sadrži i definiciju *roditeljstva*², kompleksnost određenja leži u činjenici da termin *odgođeno roditeljstvo* postoji isključivo kao relativan te podrazumijeva suodnos s *roditeljstvom* „na vrijeme“. Međutim, normativno određenje optimalnoga vremena za roditeljstvo, osim što je socijalno konstruirano te se mijenja ovisno o prostoru i vremenu, ovisi i o perspektivi znanosti iz koje se promatra pa tako demografija, medicina i pedagogija imaju prilično različito shvaćanje optimalnoga vremena za roditeljstvo. Ove su kontradikcije dobro portretirane jezičnim inačicama koje se za imenovanje termina koriste u engleskome jeziku: u upotrebi su tako termini *delayed parenthood* (Garrison i sur., 1997; Reece i Harkless, 1996; Tarín i sur., 1998; Wilkie, 1981), *delayed parenting* (Hoffman, 2002), *delayed childbearing* (Bloom i Trussell, 1984; Breart, 1997; Heck i sur., 1997; Roosa, 1988), *postponed parenthood* (Schlesinger i Schlesinger, 1985) / *postponed motherhood* (Poelker i Baldwin, 1999), *late-timed fatherhood* (Parke i Neville, 1995), *midlife motherhood* (Dillaway, 2010), *later motherhood* (Gregory, 2007), *older parents* (Morris, 1988) / *older motherhood* (Frieze i sur., 2008), *mature maternity* (Pollock, 1996) i *latecomers* (Yarrow, 1991). Prevedeno na hrvatski jezik i sistematizirano, može se zaključiti da se za označavanje iste pojave (kasnijega ostvarenja roditeljstva od uobičajenoga) koriste termini *odgođeno roditeljstvo* (*majčinstvo* i *očinstvo*), *kasno/kasnije roditeljstvo*, *srednjovječno/zrelo roditeljstvo* i *stariji/kasni roditelji*. Hrvatski autori u svojim razmatranjima ovu temu ovlašt spominju, koristeći pritom termin *odgođeno roditeljstvo* (Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Maleš i Kušević, 2011; Pernar, 2010).

Od navedenih termina iz daljnjih razmatranja valja isključiti kasno, zrelo i srednjovječno roditeljstvo.

Dok *zrelo roditeljstvo* implicira superiornost takvoga roditeljstva u odnosu na ono ostvareno ranije³, a *srednjovječno roditeljstvo* u sebe odmah (nepotrebno i neprecizno) upisuje očekivani životni vijek pojedinca, za prihvaćanje preskriptivnoga termina *kasno roditeljstvo* trebao bi postojati vrlo čvrst konsenzus o tome koje je to optimalno vrijeme za ostvarenje roditeljstva. Kasno roditeljstvo usto u sebi sadrži negativnu konotaciju *zakašnjeloga roditeljstva*, što se iz pedagojske perspektive ne može prihvatiti za roditeljstvo u tridesetima i četrdesetima. Stoga su prikladniji oni termini koji uspostavljaju relacijski odnos prema *uobičajenom* (a ne *najboljem*) vremenu ostvarenja roditeljstva, a to su *odgođeno roditeljstvo*, *kasnije/starije roditeljstvo* i dosad nespomenuto *odgađanje roditeljstva*. Pritom posljednji termin ispada iz daljnjih razmatranja jer je za pedagogiju irelevantan - odgađanje roditeljstva kao proces u kojem osoba iz različitih razloga još ne ostvaruje roditeljstvo podrazumijeva nepostojanje pedagoškoga odnosa između roditelja i djeteta kojim bi se pedagogija bavila. Stoga se kao jedini prikladni termini mogu koristiti *odgođeno roditeljstvo* i *kasnije/starije roditeljstvo*. Termin *odgođeno roditeljstvo* prihvatit će se kao najbolji iz razloga što diskretno semantički upućuje na moment *namjernoga odgađanja* (koje se u podlozi takvoga roditeljstva uglavnom, iako ne beziznimno nalazi) roditeljstva ostvarenoga *po prvi puta* (za razliku od starijeg roditeljstva, koje se može odnositi na rođenje drugog, trećeg itd. djeteta u drugoj polovici tridesetih, primjerice).

Valja međutim naglasiti kako *odgođeno roditeljstvo* nije idealan termin. Shaw i Giles (2009) smatraju da iz njega proizlaze najmanje dvije implikacije: prva, da je majčinstvo⁴ neizbježna, nužna uloga svake žene (pa uopće nije pitanje hoće li ju žena ostvariti, nego kada) i druga, da postoji optimalna dob za roditeljstvo, koja tada marginalizira i mlađe i starije majke. Ovdje valja tek naglasiti da se terminom *od-*

² Ne ulazeći u složenost terminološkoga određenja roditeljstva, u ovome se radu pod *roditeljstvom* podrazumijeva *sveukupnost aktivnosti koje jedna ljubavljiva motivirana osoba poduzima u odnosu s djetetom s ciljem poticanja djetetova cjelokupnog razvoja*. Iz toga slijedi da je roditelj osoba koja preuzima ulogu poticanja djetetova razvoja, a ne slijedi da je roditelj s djetetom nužno biološki ili zakonski povezan niti implicira bilo kakve izvanjske faktore koji uvjetuju nečiju „podobnost“ za roditeljstvo u smislu dobi, spola, seksualne orijentacije i sl. Sve što je determinirajuće za roditeljstvo proizlazi jedino iz *odnosa* roditelja i djeteta, a kvaliteta toga odnosa i kvaliteta obnašanja roditeljske uloge nekoga čine ili ne čine roditeljem u pedagoškome smislu te riječi.

³ Ukoliko *zrelost* shvatimo kao stanje organizma koji se potpuno razvio, kao razboritost i sposobnost (Hrvatski jezični portal).

⁴ Autori govore samo o majčinstvu, no primjenjivo je i na očinstvo (roditeljstvo općenito).

gođenoga roditeljstva ni na koji način ne želi podržati diskurs predeterminiranosti svake žene da postane majkom niti svakoga muškarca da postane ocem, već se polazi od shvaćanja da je roditeljstvo uloga koja se *bira* i koja se (danas sve pažljivije) *planira-no pozicionira u životnome ciklusu individue* pa stoga predmetak „odgođeno“ treba shvatiti isključivo u tom vremenskom prolongiranju odabrane, a nikako nametnute ili urođene, biološki programirane uloge.

Nameće se pitanje koja je to dob u kojoj dobivanje prvoga djeteta postaje „odgođeno“. Vremenski i prostorno univerzalan odgovor na ovo pitanje ne postoji pa je uvjetni odgovor moguće dati samo za ovaj vremenski trenutak i naš kulturni kontekst. Pritom je u obzir potrebno uzeti promjene u životnome ciklusu individua koje uključuju dulji ulazak u odraslu dobu, skoro sve do tridesetih godina, a koji je sve ostale stupnjeve pomaknuo za otprilike deset godina (Sheey, 1995; prema Mirowsky, 2002) te mijenjanje pojma *starosti, starog i starijeg* u kontekstu produljenja životnoga vijeka čovjeka. Dok su između dva svjetska rata starima smatrane osobe iznad 50 godina, kasnije je ta granica pomaknuta na 60, dok se sada približava dobi od 70 godina (Puljiz, 2003), pri čemu se s obzirom na sve bolju zdravstvenu prevenciju i inovativne metode liječenja u budućnosti može očekivati pomicanje linije starosti čak i na 80 godina. U takvoj situaciji prolongiranoga osamostaljenja od primarne obitelji te projekciji sve duljega životnog vijeka nerearno je odgođenim roditeljstvom nazivati ono koje se ostvaruje s primjerice 30 godina, što je dob kojom ga definiraju Čudina-Obradović i Obradović (2006), opravdavajući izbor izlaskom žene iz najpovoljnijega reproduktivnog razdoblja.

Različita empirijska istraživanja definirala su odgođeno roditeljstvo na različit način, što njihovu komparaciju čini otežanom. Ranih osamdesetih Baldwin i Nord (1984) odgođeno roditeljstvo određuju kao dobivanje djeteta u dobi od 25 ili više godina, dok 1988. Roosa prijelomnu dob stavlja na 28 ili više godina. Odgođeno roditeljstvo kao ono u kojemu majka prvi puta rađa dijete u dobi od 30 ili više godina definiraju Gottesman (1992), Nagle (2006), Neville i Parke (1993; prema Parke i Neville, 1995) i

Walter (1986), a zanimljivo pomicanje dobne granice nalazi se unutar istraživanja koje su provele Daniels i Weingarten (1982), koje su kao kasno roditeljstvo odredile ono koje se ostvaruje u kasnim dvadesetima ili ranim tridesetima. No kako je njihovo istraživanje bilo longitudinalne prirode, već se tijekom provođenja studije dobna granica uobičajenoga ostvarenja roditeljstva počela pomicati pa su autorice naknadno dodale određen broj ispitanika koji su prvo dijete dobili u kasnim tridesetima ili ranim četrdesetima, što su nazvale srednjovječnim roditeljstvom.

U sadašnjem vremenu statistički pokazatelji upućuju na mogućnost postavljanja dobne granice u 35. godinu. Godine 2011.⁵ u Hrvatskoj su živorođena ukupno 19 484 prvorodjenca. Od toga broja, majku dobi od navršenih 30 ili više godina imalo je njih 6501 - dakle, njih više od 30 posto, što za definiranje „odgođenoga“ roditeljstva čini prevelik postotak populacije žena koje su po prvi puta ostvarile roditeljstvo u 2011. godini - ako je svaka treća prvorotkinja starija od 30 godina, tada je ta dob ostvarenja roditeljstva po prvi puta očito relativno uobičajena, a ne rijetka ili odgođena. Kada se isti izračun napravi za žene koje su 2011. godine rodile svoje prvo dijete, a imale su navršenih 35 ili više godina, pokazuje se da je njih bilo 1676, što predstavlja manje od deset posto (8,6 posto) ukupno živorođene provorodne djece te godine pa u tome smislu daje temelj da se ta dob (s manje od desetine roditelja koje roditeljstvo u njoj ostvaruju po prvi puta) ipak uzme kao granična za odgođeno roditeljstvo. I većina autora koji su se ovom problematikom bavili od otprilike devedesetih godina prošloga stoljeća nadalje i koji su naglasak stavljali na funkcioniranje obitelji odgođeno roditeljstvo definira kao ono koje se ostvaruje u dobi od 35 ili više godina (npr. Carolan, 2005; Garrison i sur., 1997; Gregory, 2007; Moore i de Costa, 2006; Morris, 1988; Nelson, 2004; Sardadvar, 2010; Yarrow, 1991), kao što i medicinske studije prijelomnu dob stavljaju na više od 34 godine jer je ona povezana s rapidnim padom mogućnosti začeća (Ford i sur., 2000) te promjenama u opstetrijskoj praksi (Boivin i sur., 2009).

Stoga se uzimajući u obzir društvene, demografsko-statističke i medicinske pokazatelje te praksu

⁵ Najsvježiji dostupni podaci ovakve vrste za Republiku Hrvatsku; Eurostat: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (Live births by mother's age at last birthday and by birth order; 25.7.2013.)

drugih istraživača u ovome radu odgođenim roditeljstvom smatra roditeljstvo u kojemu roditelji (ili roditelj koji sam odgaja dijete) pri rođenju svoga prvog djeteta/ostvarenju roditeljstva po prvi puta⁶ ima(ju) 35 ili više godina. Iz ovakvoga određenja termina proizlaze najmanje dvije dileme: zbog čega se pri definiranju relevantnom ne smatra samo dob jednoga roditelja (najčešće majke) te zbog čega se odgođenim roditeljstvom smatra samo ono u kojemu se u dobi od 35 ili više godina dobiva prvo dijete? Što se prve dileme tiče, uobičajeno je da se pri definiranju odgođenoga roditeljstva (osobito za pragmatične svrhe empirijskih istraživanja) kao kriterij uzima samo dob majke (npr. Gregory, 2007; Heck i sur., 1997; Walter, 1986) jer ona prolazi kroz iskustvo trudnoće i poroda, tradicionalno je aktivnija u brizi za dijete te se njen uobičajeni stil života mijenja značajnije od muškarčeva. Međutim, ograničiti shvaćanje odgođenoga roditeljstva na dob od 35 ili više godina kod samo jednoga roditelja (majke) znači *ignorirati odgojnu ulogu drugoga roditelja i njegove dobi prilikom ostvarenja roditeljstva*, što je iz perspektive suvremene obiteljske pedagogije prihvatljivo jedino ukoliko jedan roditelj dominantno samostalno odgaja dijete. To se kao načelo uzelo i u istraživanjima Daniels i Weingarten (1982) i Garrisona i sur. (1997).

Druga dilema koja proizlazi iz načina na koji je odgođeno roditeljstvo u ovome radu definirano jest zbog čega se pod njime podrazumijeva samo roditeljstvo koje je u dobi od 35 ili više godina ostvareno po *prvi puta*. Iako postoje istraživanja koja se bave roditeljstvom u tridesetim i četrdesetim godinama neovisno o redosljedu rođenja djeteta (npr. Morris, 1988), rođenje prvoga djeteta događaj je kvalitativno različit od kasnijih rođenja (Baldwin i Nord, 1984). Sa stajališta ekonomije, rođenje prvoga djeteta označava promjenu načina trošenja novca; psiholozi naglašavaju emocionalne prilagodbe koje roditelji moraju napraviti, a koje pri rođenju drugog ili trećeg djeteta nisu toliko značajne, dok medicina naglašava medicinske i biološke posebnosti prve trudnoće u tridesetima/četrdesetima. Sa stajališta pedagogije utemeljeno je pak pretpostaviti da neimanje djece

djeluje na stil života koji osoba vodi, omogućavajući dulje bavljenje neobiteljskim aktivnostima, obrazovanjem i karijerom, što se sve kasnije reflektira na odgoj djeteta. Isto tako, sa svakim djetetom roditelji stječu nova znanja o djeci (Himmelstein i sur., 1991; prema Bugental i Happaney, 2002) – drugorođeno dijete dolazi roditeljima koji već imaju iskustvo roditeljstva i čiji su odgojni postupci prošli sustav „pokušaja i pogrešaka“ te je na taj način njihova prihvatljivost modificirana (primjerice, roditelji drugo dijete često smatraju nezahtjevnim, što je dijelom i odraz njihove veće roditeljske kompetencije; Daniels i Weingarten, 1982). Konačno, prilikom argumentiranja usmjeravanja na dob pri dobivanju *prvoga* djeteta valja imati na umu moment čekanja na dijete – dugo odgađanje roditeljstva uglavnom čini dijete vrlo željenim pa su roditelji spremni ulagati mnogo energije u igru i poučavanje djeteta (Yarrow, 1991). Iz tih su se razloga istraživanja odgođenoga roditeljstva ipak uglavnom fokusirala na osobe koje u određenoj kasnijoj dobi po prvi puta postaju roditeljima (Cooney i sur., 1993; Daniels i Weingarten, 1982; Garrison i sur., 1997; Walter, 1986).

Odgojne implikacije odgođenoga roditeljstva

Definiravši odgođeno roditeljstvo iz pedagojske perspektive, otvara se pitanje o postojanju specifičnih odgojnih implikacija odgođenoga roditeljstva. Odgovor na njega moguće je potražiti kroz fokus teorijske perspektive životnoga tijeka, koja uključuje kontekstualni, dinamični i procesni pristup proučavanju promjena u životu pojedinih članova obitelji tijekom vremena, kao i obitelji kao društvene jedinice u njenoj mijeni tijekom povijesti (Bengtson i Allen, 2008). Tri su dimenzije vremena značajne za ovu teoriju. *Ontogenetsko vrijeme* podrazumijeva događaje u biografiji individue, koji mogu biti iskazani kronološkim godinama ili fazama razvoja (primjerice, završetak obrazovanja ili različiti događaji u karijeri). *Generacijsko vrijeme (obiteljsko vrijeme)* podrazumijeva događaje u obitelji koji mijenjaju individue ili njihove međusobne interakcije, a odnosi se na rangiranje pozicija koje pojedinci imaju unutar obitelji

⁶ Ovime se nastoje zahvatiti drugi načini ostvarenja roditeljstva izuzev rođenjem biološkoga djeteta, jednako kao što se sintagmom *roditelji* nastoji ne implicirati kojega su spola individue koje čine roditeljski par.

(baka/djed-roditelj-dijete), kao i na uloge i identitete koji su s tim pozicijama povezani. Podrazumijeva se da je preuzimanje određenih obiteljskih pozicija u relaciji s ontogenetskim vremenom, ali to ne mora nužno biti tako. Na primjer, žena može postati baka s 35 ili sa 65 godina - u oba je slučaja ona u poziciji bake, ali će značajna razlika u godinama u kojima je preuzela tu ulogu bake utjecati na način na koji će samoj uložiti pristupiti. Naposljetku, *historijsko vrijeme* podrazumijeva događaje u širem povijesnom kontekstu koji mijenjaju uloge ili vrijednosti pojedinaca i cijele obitelji (Price i sur., 2000).

Osim triju vrsta vremena, ova teorijska perspektiva razlikuje *stadije* (stabilne periode u životu obitelji) od *tranzicija* (perioda promjena u kojima se obitelji pomiču iz jednoga stadija u drugi). Obitelji se razlikuju prema tome koliko vremena provedu u određenome stadiju, ali i po tome koje stadije uopće dosegnu. S druge strane, tranzicije često predstavljaju vrijeme pojačanoga stresa, pri čemu je stres osobito povezan s time događa li se neki prijelaz „na vrijeme“ te je li on bio očekivan ili nije (Price i sur., 2000).

U navedenim se razlikovanjima vidi prikladnost opisane teorije za razumijevanje odgođenoga roditeljstva - teorijska perspektiva životnoga tijeka osnovni naglasak stavlja na kategoriju vremena, a ključno za sagledavanje odgođenoga roditeljstva kao posebnoga „tipa“ roditeljstva koji za sobom može bitno povlači i posebne odgojne implikacije jest, kao što i sam termin govori, upravo *vrijeme* - odgođeno roditeljstvo je ono koje se u vremenskom rasporedu individue pojavljuje kasnije u odnosu na biološki optimalno vrijeme za zasnivanje obitelji (ontogenetsko i obiteljsko vrijeme), ali je to također roditeljstvo koje je u današnjemu vremenskom trenutku učestalije nego u prethodnim razdobljima (historijsko vrijeme). Isto tako, osim što pojedinac kod odgađanja roditeljstva dulje vremena provodi u neroditeljskome *stadiju*, *tranzicija* u roditeljstvo koje je bilo odgađano može biti stresna jer narušava društvena očekivanja prikladnoga vremena za ostvarenje roditeljstva. Nadalje vezano uz kategoriju vremena, u mikrosociološkome se kontekstu na osobe može gledati kao na proizvođače vlastitoga raspoređivanja vremena jer specijalizacija pojedinca za određenu aktivnost (karijeru ili roditeljstvo, na primjer) u određenoj životnoj fazi ima implikacije za buduće djelovanje pojedin-

ca (Gershuny, 2003). Tako specijalizacija pojedinca za neroditeljske uloge tijekom dvadesetih i tridesetih godina života dovodi do posve različitoga životnog iskustva u odnosu na pojedinca koji se u ranijim fazama života okrenuo ostvarenju roditeljstva jer su upravo obiteljske okolnosti usko povezane s različitim načinima trošenja vremena. Točnost ovih promišljanja potvrđuju relevantna istraživanja odgođenoga roditeljstva (Parke, 1988; Parke i Neville, 1995) koja su kao okvir koristila teoriju životnoga tijeka, a koja će i u ovome radu olakšati razumijevanje prednosti i nedostataka odgođenoga roditeljstva koji se manifestiraju u odgoju djeteta.

Prednosti odgođenoga roditeljstva

Kao ključne prednosti odgođenoga roditeljstva u nastavku će se teksta razmatrati veća roditeljska uključenost u odgoj, kvalitetniji odgojni postupci, zrelost i spremnost na izazove roditeljstva te obogaćena odgojna okolina koju osobe koje su odgađale roditeljstvo oblikuju za dijete. Svaki od elemenata ukratko se razmatra u nastavku teksta.

Empirijski obilato potvrđena prednost odgođenoga roditeljstva jest veća uključenost roditelja u odgoj. Heath (1995; prema Garrison i sur., 1997) je pokazao da očevi koji su prvo dijete dobili s 35 ili više godina provode više vremena u aktivnostima s djecom, a jednako se tako više bave samom skrbi za dijete od mlađih očeva (Daniels i Weingarten, 1982; Bloom-Feshbach, 1979, prema Parke i Neville, 1995), dok su Neville i Parke (1987; prema Parke, 1988) pronašli pozitivnu korelaciju između dobi roditelja i sudjelovanja u aktivnostima djeteta kao što su sviranje ili pomaganje u zadacima vezanima uz školu. Objašnjenje tome moguće je pronaći u opisanoj teoriji životnoga tijeka - stariji roditelji imaju više vremena od mlađih (zbog stabilnijih karijera, ranije ostvarenih vlastitih potreba i zbog toga što su im djeca češće jedinci), od čega djeca profitiraju boljim napredovanjem u školi i kasnije na poslu (Polit i Falbo, 1988; prema Gregory, 2007). S druge strane, iako su Cooney i sur. (1993) u istraživanju očeva koji su odgodili roditeljstvo također potvrdili njihovu veću uključenost u odgoj u odnosu na očeve koji su prvo dijete dobili prije svoje 25. godine, ta je razlika u uključenosti postojala samo dok se nije kontroliralo obrazovanje očeva - kada su se skupine očeva

izjednačile po obrazovanju, nije više bilo razlike u uključenosti između mlađih i starijih očeva. Takvi rezultati nisu iznenađujući jer velik dio razlika između roditelja koji su odgađali roditeljstvo i koji to nisu činili proizlazi upravo iz njihova različitog socioekonomskog statusa te s njime povezanih ekonomskih, obrazovnih i profesionalnih čimbenika.

Proučavajući igru očeva i djece, Neville i Parke (1997) nisu pronašli razliku u količini vremena tijekom kojega su se očevi igrali s djecom, ali su zaključili da u igri postoje značajne *stilske razlike* između starijih i mlađih očeva: stariji su očevi ulazili u više verbalnih, a manje tjelesnih interakcija s djetetom, usvojivši tako stil koji je bio tipičniji za majke (također općenito sklonije verbalnim razmjenama). Autori objašnjenje za to nalaze u činjenici da su stariji očevi zbog svoje dobi manje zainteresirani za tjelesnu aktivnost i da imaju razvijenije komunikacijske vještine, kao i u općenitome pomicanju starijih roditelja prema androgenome tipu odgoja. Ovo pokazuje kako dob ostvarenja roditeljstva može utjecati na samo dijete – djeca starijih roditelja mogu biti bolje kognitivno stimulirana i vođena prema akademskome uspjehu, dok djeca mlađih roditelja mogu profitirati od afektivnoga načina igranja sa svojim roditeljima jer se tijekom takve igre uče mehanizmi emocionalne regulacije nužni za uspostavljanje dobrih socijalnih odnosa (Neville i Parke, 1997). Razlike u kvaliteti interakcije između roditelja i djeteta ovisno o dobi ostvarenja roditeljstva pronašli su u relevantnome istraživanju zasnovanome na promatranju očeva u interakciji s njihovom djecom i Volling i Belsky (1991), zaključivši kako su stariji očevi responsivniji, stimulativniji i privrženiji djetetu. Sumirano pokazuje kako postoji tendencija veće uključenosti osoba koje su odgađale roditeljstvo u odgoj djeteta i interakciju s njime, dok se priroda te interakcije razlikuje čak i kada razlika u količini uključenosti ne postoji.

Različita istraživanja ukazala su i na kvalitetnije odgojne postupke koje osobe koje su odgađale roditeljstvo primjenjuju u odgoju djeteta. Tako su Conger i sur. (1984) i Hoffman (2002) pokazali da starije prvorotkinje imaju veći stupanj pozitivnih majčinskih ponašanja u odnosu na mlađe, dok su Sears i sur. (1957; prema Wilkie, 1981) došli do rezultata da starije majke u odnosu na mlađe rjeđe upotre-

bljavaju tjelesnu kaznu i ismijavanje djeteta. O rjeđoj upotrebi tjelesne kazne retrospektivno izvještavaju i sama djeca osoba koje su odgađale roditeljstvo (Richardson, 1982; prema Poelker i Baldwin, 1999).

Uzroke navedenim razlikama istraživači pronalaze u različitim faktorima. Tako Boivin i sur. (2009) kvalitetnije odgojne postupke majki koje su odgađale roditeljstvo objašnjavaju tzv. *hipotezom majčine zrelosti* (Hoffert, 1987; prema Boivin i sur., 2009), na koju se pozivaju i Bornstein i sur. (2006), a koja naglašava kako su starije majke (primjenjivo i na očeve) stekle više životnoga iskustva i mudrosti, imaju na raspolaganju više financijskih i socijalnih resursa te oblikuju responsivnije obiteljsko okruženje, što se sve može pozitivno odraziti na odgojne postupke koje primjenjuju. Sama je hipoteza u skladu s temeljnim postavkama teorije životnoga tijeka, koja ističe da je ljudsko ponašanje između ostaloga oblikovano načinom na koji je tijekom života trošeno vrijeme. Nadalje, starije majke su uglavnom u partnerskim zajednicama sa starijim očevima, koji su, kako je ranije pokazano, uključeni u odgoj djeteta; imaju stabilnije brakove i u roditeljstvu se na partnera oslanjaju više nego mlađe majke, što sve roditeljstvo potencijalno čini manje stresnom, a više ispunjujućom ulogom (Boivin i sur., 2009; Daniels i Weingarten, 1982; Yarrow, 1991). Konačno, Walter (1986) je rezultat da mlađe majke češće od starijih prvorotkinja ističu vlastite frustracije oko discipliniranja djeteta objasnila pretpostavkom da se mlađe majke slabije emocionalno distanciraju od djece te djetetovo neprihvatljivo ponašanje vide kao osobni napad na sebe, dok kvalitetna i dosljedna disciplina zahtijeva regulaciju emocija i emocionalnu distancu prema djetetovu ponašanju. Prema autorici, starije majke to lakše postižu jer roditeljstvo predstavlja manji dio njihova identiteta. Sve navedeno upućuje na to da osobe koje su odgađale roditeljstvo u svome prije roditeljstva izgrađenome stilu života, stečeno-me iskustvu i stabilnim partnerskim odnosima crpe podlogu kvalitetnome roditeljevanju i češćoj upotrebi konstruktivnih odgojnih postupaka.

Sljedeća prednost koja se veže uz odgođeno roditeljstvo jest veća zrelost i spremnost na izazove roditeljstva. Nakon što su znanstvenici uočili trend odgađanja roditeljstva, većina njih smatrala je kako će roditeljstvo za takve parove biti teže (vidi u Garri-

son i sur., 1997), premda empirijskih potvrda te premise nije bilo. Međutim, prema spoznajama teorije životnoga tijeka, neki su ipak naglašavali kako je moguće da su parovi koji su odgađali roditeljstvo za njega bolje pripremljeni zbog svoje zrelosti i većega životnog iskustva. Tako su Cooney i sur. (1993) veću uključenost i bolju samoprocjenu kompetencije za roditeljstvo starijih očeva tumačili time što je odgođeno roditeljstvo češće planirano pa ne samo da je sinkronizacija različitih uloga lakša, već su i sami roditelji za roditeljstvo bolje pripremljeni, ali i zreliji kao osobe. O toj boljoj emocionalnoj pripremljenosti doista svjedoče rezultati do kojih su došli Carolan (2005), Frankel i Wise (1982), Mac Dougall i sur. (2012) i Nelson (2004).

Ti su rezultati u skladu s *teorijom životnoga kapitala* koju je u istraživanju ove problematike koristila Hoffman (2002), a koja razlikuje tri vrste roditeljskoga kapitala: ekonomski (odnosi se na materijalna dobra kojima osoba raspolaže), socijalni (odnosi se na interakcije i odnose s drugim ljudima/s djetetom) te ljudski kapital (koji čine obrazovanje i kompetencije samog pojedinca). Primijenjeno na roditeljstvo, sva se tri kapitala uglavnom povećavaju tijekom vremena pa je za očekivati kako odgađanje roditeljstva rezultira povećanjem kapitala koji će osobe moći ponuditi svojoj djeci jednom kada roditeljstvo ostvare. Što se ekonomskoga i ljudskoga kapitala tiče, Mac Dougall i sur. (2012) su tako potvrdili da osobama koje su odgađale roditeljstvo bolja financijska spremnost i ustaljene karijere omogućuju i veću vremensku fleksibilnost koju koriste za bavljenje djetetom. Međutim, pitanje roditeljske zrelosti i spremnosti za roditeljstvo odnosi se prema navedenoj klasifikaciji prije svega na socijalni kapital, u smislu akumulacije iskustva i ostvarenja kvalitetnih odnosa s drugima (i sa samim sobom) prije ostvarenja roditeljstva - u istraživanjima koje su proveli Carolan (2005) te Dobrzykowski i Noerager Stern (2003) potvrđeno je veće zadovoljstvo ispitanika koji su odgađali roditeljstvo prethodnim fazama vlastitoga života, dok je Dion (1995) pokazala da osobe koje su odgađale

le roditeljstvo kao prednost toga najčešće ističu da se osjećaju smireno, spremno na izazove i prilagodljivo te češće nego mladi budući roditelji ističu svoje pouzdanje u sposobnost odgovaranja na zahtjeve roditeljstva zbog boljšeg poznavanja samih sebe te veće osobne sigurnosti i emocionalne stabilnosti. To je sukladno nalazima Friese i sur. (2008), koji su pokazali da se žene u svojoj zreloj dobi smatraju boljim majkama, temeljeći tu tvrdnju na usporedbi sadašnjih sebe s mladoom verzijom sebe iz prošlosti, kao i na usporedbi sadašnjih sebe s mlađim majkama iz svoje okoline. Ovakvo pouzdanje u vlastite roditeljske kompetencije i spremnost na nošenje s izazovima koje roditeljstvo donosi može se tumačiti kao pozitivna odgojna implikacija odgođenoga roditeljstva.

Posljednji faktor koji u govoru o prednostima odgođenoga roditeljstva valja razmotriti jest obogaćena odgojna okolina koju osobe koje su odgađale roditeljstvo oblikuju za svoje dijete. Roditelji koji su prvo dijete dobili u kasnim tridesetima ili još kasnije redom su obrazovaniji, imaju bolja zanimanja, više prihode, veću vjerojatnost da su planirali dijete, manji broj djece i mogućnost trošenja više novaca na djecu (Boivin i sur., 2009; Baldwin i Nord, 1984; Bloom i Trussell, 1984; Bumpass i sur., 1978, Espenshade, 1984, Hoffert, 1984, Rindfuss i sur., 1988, Vanden Heuvel, 1988; sve prema Coltrane i Ishii-Kuntz, 1992; Neville i Parke, 1997), što im omogućuje uključivanje djece u više raznovrsnih aktivnosti (Frankel i Wise, 1982; Moore i de Costa, 2006; Wilkie, 1981), ali i općenito oblikovanje obogaćene odgojne okoline s većom zastupljenošću materijala koji potiču kognitivni, estetski i kreativni razvoj djeteta te razvoj vještina rješavanja problema⁷. U svome longitudinalnom istraživanju Menaghan i Parcel (1991) su potvrdili da starije i obrazovanije majke (ali u njihovom uzorku sve ispod 30 godina starosti) u oblikovanju obiteljskoga okruženja stavljaju veći naglasak na razvoj kognitivnih sposobnosti i vještina rješavanja problema, a isto su potvrdili i Ferguson i Woodward (1999; prema Berryman i Windridge, 2000). Kao velik nedostatak svoga istraživanja Menaghan

⁷ Navedeno rezultira djetetovim dobrim razvojnim rezultatima: Ragozin i sur. (1982) daju pregled studija koje su ukazale na pozitivnu korelaciju između dobi majke i djetetova intelektualnoga razvoja te dobi majke, spremnosti za školu i školskoga uspjeha, koja postoji čak i kada se izoliraju druge parazitarne varijable. Pollock (1996) je pak pokazao da su djeca majki koje su odgađale roditeljstvo u dobi od deset godina u osam od ukupno devet obrazovnih testova imala značajno bolje rezultate od svojih vršnjaka čije majke nisu odgađale roditeljstvo.

i Parcel (1991) međutim ističu upravo činjenicu da u uzorku nisu bile zastupljene majke koje su roditeljstvo odgađale do svojih tridesetih godina ili dulje, a čija obrazovanost i ekonomski status upućuju na to da bi trebale oblikovati vrlo kvalitetno odgojno okruženje.

Iako Magnuson i Duncan (1995) ističu kako ekonomski izvori koje obitelj ima na raspolaganju utječu na kvalitetu i kvantitetu stvari koje su djetetu dostupne (poput npr. knjiga ili didaktičkih igračaka koje roditelj (ne) kupuje djetetu), bitno je napomenuti da obogaćena odgojna okolina ne mora nužno proizlaziti iz viših primanja roditelja - Berryman i Windridge (2000) su u svome istraživanju došle do rezultata da djeca starijih majki zbog obogaćene odgojne okoline profitiraju većom verbalnom kompetencijom čak i kada su starije i mlađe majke usklađene po socioekonomskome statusu. U njihovu se istraživanju ključna razlika pojavila u tome koliko roditelji izlažu djecu određenim vrstama aktivnosti te koje su igračke i materijali za igranje djeci dostupni, pri čemu se pošlo od postavke da određeni materijali i vrste aktivnosti koje djetetu koriste ne traže nužno i povišena ekonomska sredstva.

Sagledane u cjelini, prednosti odgođenoga roditeljstva u domenama veće roditeljske uključenosti u odgoj, kvalitetnijih odgojnih postupaka, veće zrelosti roditelja i spremnosti na izazove roditeljstva te oblikovanja obogaćene odgojne okoline pred odgojne implikacije odgođenoga roditeljstva stavljaju pozitivan predznak. Unatoč tome, za objektivno sagledavanje načina na koji se odgođeno roditeljstvo manifestira u odgoju djeteta potrebno je sagledati i nedostatke koje roditeljstvo po prvi puta ostvareno u drugoj polovici tridesetih godina ili kasnije za sobom povlači.

Nedostaci odgođenoga roditeljstva

Na temelju pregleda različitih istraživanja koja se ovom problematikom bave kao nedostaci odgođenoga roditeljstva razmatrat će se manjak energije za roditeljstvo, veći generacijski jaz između roditelja i djeteta, opasnost od prezaštićivanja djeteta te napoljetku izostanak podrške u odgoju šire obitelji i vršnjaka koji dijele iskustvo.

Sa starijom dobi roditelja logično je najprije povezati njihovu nižu opću tjelesnu spremu pa manjak

energije za roditeljstvo kao jedan od glavnih nedostataka odgođenoga roditeljstva ističu znanstvenici, sami roditelji, ali i njihova djeca. Janisse i sur. (2009) su tako pokazali da starije majke imaju manje energije za roditeljstvo u odnosu na mlađe, a o istome izvješćuju ispitanici Mac Dougalla i sur. (2012) koji su svoje prvo dijete dobili s 40 ili više godina, dok su Schlesinger i Schlesinger (1985) intervjuiranjem parova koji su roditeljstvo odgodili za tridesete ustvrdili da su oni bili nepripremljeni za količinu energije koju je u roditeljstvo potrebno uložiti. S druge strane, i sama djeca starijih roditelja retrospektivno iskazuju žaljenje što se roditelji nisu mogli upuštati u neke aktivnosti s njima (Morris, 1988), što dovodi do činjenice da mlađi roditelji imaju više energije za aktivnosti poput tjelesne igre, koja je osobito u prvim godinama djetetova života vrlo bitna komponenta interakcije između roditelja i djeteta (Parke i Neville, 1995). Kako tjelesna igra zahtijeva visoku potrošnju energije, njen intenzitet i učestalost mogu biti modificirani ne samo ovisno o dobi djeteta, već i ovisno o dobi roditelja - u istraživanju koje su proveli MacDonald i Parke (1986) sudjelovalo je ukupno 390 obitelji, a pokazalo se da je dob očeva pri ostvarenju roditeljstva negativno povezana s učestalošću tjelesne igre čak i kada se kontrolira dob djeteta. Autori međutim smatraju kako je moguće da očevo što su stariji, to manje promiču stereotipno shvaćanje uloge spola kod svoje djece pa i smanjenu učestalost tjelesne igre kao funkcije povećane dobi očeva promatraju u svjetlu općega pomicanja starijih roditelja prema androginome tipu odgoja, a ne samo u kontekstu smanjene životne energije.

Naravno, manjak energije za roditeljstvo može se manifestirati i izvan područja tjelesne igre. Primjerice, Moore i Costa (2006) upozoravaju na to da manjak energije može navesti roditelje da budu stroži i od djece zahtijevaju mirniju ili tišu igru, dok je Walter (1986) upozorila na naviku starijih prvorotkinja da sve planiraju te zbog toga i zbog manjka energije imaju poteškoće u svladavanju kaotičnoga života s djetetom. U tome kontekstu valja istaknuti rezultate do kojih je došao Rossi (1980), pokazavši kako majke općenito smatraju da je odgoj djeteta sve teži i zahtjevniji kako dijete raste (što je u hrvatskome jeziku oslikano izrekom *malo dijete – mala briga, veliko dijete – velika briga*), na temelju čega zaključuje

kako ženama koje su odgađale roditeljstvo može biti zahtjevno adolescente odgajati u svojim vrlo zrelim godinama. Stoga naglašava da se, iako odgađanje roditeljstva ženi može pomoći u završavanju obrazovanja i napredovanju u karijeri, same teškoće u odgoju mogu pojaviti kasnije, u periodu djetetove adolescencije. To je usko povezano ne samo s manjkom energije za roditeljstvo, već i sa sljedećim nedostatkom koji se pri odgađanju roditeljstva javlja, a to je povećani generacijski jaz između roditelja i djeteta.

Generacijski jaz između roditelja i djeteta uvijek postoji. Čak i kada osoba ranije postane roditeljem, od njenoga ju djeteta dijele otprilike dva desetljeća, što je u smislu promjena u pojedincu i društvu u kojemu pojedinac živi mnogo. Međutim, kada je riječ o generacijskome jazu od tri, četiri ili više desetljeća, njega je moguće percipirati kao značajniju prepreku u uspostavljanju uobičajenih odnosa između roditelja i djeteta, osobito u periodu adolescencije (Pollock, 1996). U prilog toj tezi može se navesti da su roditelji zaboravili na dio iskustava iz vlastita djetinjstva i na to što znači biti dijete te da su sami odrastali u drugačijim društvenim okolnostima, ali i činjenica da se djeca mogu drugačije odnositi prema roditeljima koji ih svojim izgledom i(li) svjetonazorom podsjećaju na djedove i bake njihovih vršnjaka.

Ovom su se problematikom bavila različita istraživanja, pri čemu su osobito značajna ona koja su ispitivala iskustva djece osoba koje su odgađale roditeljstvo. S njima je intervju vodio Morris (1988), ispitujući percepciju prednosti i nedostataka bivanja kasno rođenim djetetom te njihove stavove prema odgađanju roditeljstva. Pokazalo se da je otprilike polovica ispitanika osjećala generacijski jaz veći od uobičajenoga, pri čemu su se neki čak sramili izgleda svojih roditelja te ih doživljavali kao baku i djeda protiv kojih se teško pobuniti na uobičajen način. Taj je jaz s vremenom bio sve očitiji, a osobito se jasno iskazivao u vrijeme puberteta. Morris (1988) to zove *sindromom bake i djeda*, gdje djeca roditelje percipiraju kao zamjenu za baku i djeda te tijekom djetinjstva žale što im roditelji nisu mlađi. To žaljenje između ostaloga objašnjava činjenicom da su većina djece konformisti te preferiraju ne biti drugačiji od svojih vršnjaka ni po čemu, pa tako ni po dobi i izgledu vlastitih roditelja, o čemu raspravljaju i Zweifel i sur. (2012).

Toga su problema svjesni i sami roditelji. U istraživanju Friese i sur. (2008) majke su navodile da nepoznati ljudi njihovu dijadu s djetetom imenuju kao *baka-unuk odnos*, što one doživljavaju kao delegitimiranje svoga majčinskog identiteta. Protiv te stigme koju njihovo majčinstvo nosi (potvrđene i rezultatima Mac Dougalla i sur., 2012) borile su se tako što su tjelesnim izgledom nastojale podsjećati na mlađe majke – bojile su kosu, redovito vježbale, zdravo se hranile i dobro odijevale kako bi bile doživljene kao majke, a ne kao bake, što zapravo potvrđuje u drugim radovima iznesenu tezu da se stariji roditelji mogu više truditi zbog dobrobiti svoje djece ostati u formi (Carolan, 2005; Gregory, 2007), odnosno da socijalni faktori mogu anulirati utjecaj bioloških nedostataka odgođenoga roditeljstva (Stein i Susser, 2000; prema Carolan, 2003).

Problemi generacijskoga jaza mogu se manifestirati i nekompatibilnošću životnih ciklusa roditelja i djeteta. Osim već istaknute manje energije za roditeljstvo u periodu djetetove adolescencije, Rossi (1980) upozorava na opasnost da se stariji roditelj povuče u sebe zbog vlastita suočavanja sa starenjem te zbog toga bude manje dostupan svome djetetu, što može biti prepreka uspostavljanju harmoničnih obiteljskih odnosa. Također, neki su roditelji suočeni sa žaljenjem zbog manje vremena koje im je preostalo da ga provedu s djetetom (Mac Dougalla i sur., 2012), a ne treba smetnuti s uma ni veću mogućnost da se tijekom odrastanja djeca suoče s nužnosti brige za bolesne roditelje ili čak sa smrti vlastitih roditelja (Zweifel i sur., 2012). Međutim, promišljanja o generacijskome jazu kao nedostatku odgođenoga roditeljstva moguće je zaključiti rezultatima do kojih je došao Yarrow (1991), koji je u intervjuima s djecom starijih roditelja pokazao kako većina ispitanika generacijski jaz u odnosu na vlastite roditelje u svojim dvadesetima i tridesetima više nije osjetila te su čak osjećali da s roditeljima imaju bolji, bliži odnos nego što su njihovi vršnjaci imali sa svojim roditeljima. Drugim riječima, velika razlika u godinama roditelja i djeteta ne mora u ranoj dobi djeteta i kasnije u životu biti nedostatak, već se takvim često iskazuje u osjetljivome pubertetskom razdoblju, što zbog razvojnih osobina djeteta u tome periodu, što zbog nekompatibilnosti životnih ciklusa roditelja i djeteta.

Sljedeća negativna odgojna implikacija odgođenoga roditeljstva jest potencijalno prezaštićivanje djeteta, pod kojim se ovdje podrazumijeva djetetovoj razvojnoj dobi neprimjereno motrenje njegovih aktivnosti. Prezaštićivanje je fenomen novije povijesti, potenciran percepcijom svijeta kao mjesta opasnijega nego u ranijim razdobljima, ali i smanjenim brojem članova obitelji i s time povezanim povećanim očekivanjima od djeteta (Ungar, 2009). Prezaštićivanje predstavlja problem jer djecu ostavlja nepripremljenima za samostalan život - da bi postala odgovorne odrasle osobe, trebaju slobodu za uspjeh, ali i za posrnuće; ona moraju iskusiti posljedice svojih akcija (osim ako su one opasne za njihovu dobrobit) jer ih te posljedice uče prosuđivati različita ponašanja (Cox, 1990). Intenzivno praćenje djetetovih aktivnosti i postavljanje krutih granica ponašanju pak limitira pravo djeteta na donošenje odluka, rezultat čega jest da djeca prestaju biti sposobna procijeniti rizik (McLeod, 2008). Također, dokumentirana je povezanost prezaštitničkoga roditeljstva s pojavom problema u ponašanju djeteta (Rothbaum i Weisz, 1994; prema Gere i sur., 2012).

U kontekstu odgođenoga roditeljstva Yarrow (1991) i Polock (1996) upozoravaju na opasnost od prezaštićivanja djece na koju se dugo čekalo, dok drugi autori rezultatima istraživanja potvrđuju visoku razinu odgojne anksioznosti majki koje su odgađale roditeljstvo (Forman i sur., 2000, Nicholson, 1998; oba prema Carolan, 2003; Carolan, 2003, 2005; Frankel i Wise, 1982) - Carolan (2005) je tako pokazala da njene ispitanice prenaplaćavaju brigu za svoju redom posve zdravu djecu, percipirajući ih kao iznimno krhka bića. Međutim, veza između dobi ostvarenja roditeljstva i opuštenosti/anksioznosti u odgoju može se barem teorijski promatrati dvojako. S jedne bi strane stariji roditelji mogli biti skloniji prezaštićivanju djeteta i većoj odgojnoj anksioznosti jer imaju više iskustva i znanja koje bi ih upozorilo na opasnosti zbog kojih u određenim situacijama ne bi trebali biti opušteni. U prilog tome Nelson (2004) smatra kako godine iskustva koje stariji roditelji imaju te godine izloženosti medijskim izvještajima o otmicama, nesrećama i dječjim bolestima djeluju na njih tako da su zabrinutiji za sigurnost djeteta od mlađih roditelja, što je dodatno naglašeno ukoliko je dijete jedinac/jedinica. S druge strane međutim, stariji bi roditelji isto tako mogli biti opušteniji jer ih je iskustvo poučilo da se oko određenih stva-

ri ne treba zabrinjavati - tako Morris (1988) ističe da su stariji roditelji mudriji jer su živjeli dulje i iskusili više, dok Yarrow (1991) prenosi svjedočenja djece osoba koje su odgađale roditeljstvo, a koja tvrde da su njihovi roditelji bili smireni i tolerantni te se nisu uzrujavali oko malih problema. Opisano pokazuje kako veza između odgođenoga roditeljstva i prezaštićivanja djece nije posve jednoznačna ni empirijski dovoljno proučena, iako provedena istraživanja ipak ukazuju na opravdanost shvaćanja prezaštićivanja djeteta kao potencijalnoga nedostatka odgođenoga roditeljstva.

Naposlijetku kao nedostatak odgođenoga roditeljstva valja razmotriti izostanak podrške šire obitelji i vršnjaka koji dijele iskustvo slično roditeljskome. Razmatranje obiteljskoga života kroz teoriju životnoga tijeka usmjerilo je veću pažnju na ulogu bake i djeda u odgoju pa izostanak podrške vlastitih roditelja kao nedostatak odgođenoga roditeljstva percipira niz autora (npr. Gregory, 2007; Morris, 1988; Pollock, 1996; Wilkie, 1981). Uloga bake/djeda uglavnom je pozitivnije iskustvo ako se dogodi u periodu između 40. do 60. godine života bake i djeda (Smith i Drew, 2002), a kako se odgođenim roditeljstvom smatra ono ostvareno nakon 35. godine, velika je vjerojatnost da će se bakom i djedom prema navedenim kriterijima postati „prekasno“, što rezultira njihovim potencijalnim razočaranjem zbog manje vremena koje će uživati u odnosu s unučadi i što će u ulogu bake/djeda zbog svoje dobi (i s njome povezanoga zdravstvenog stanja i energije) biti manje uključeni. Prepreku većoj uključenosti baka i djedova kod odgođenoga roditeljstva ne predstavlja samo njihova dob, već i to što često ne žive dovoljno blizu svojoj djeci da bi bili aktivno uključeni u odgoj unučadi (Baldwin i Nord, 1984) - Berryman i Windridge (1998) su pokazale da su djeca mlađih roditelja imala veću vjerojatnost vidjeti bake/djedove nekoliko puta tjedno, dijelom stoga što je više njih imalo bake/djedove koji žive s njima, ali i dijelom zato što su bake/djedovi u skupini starijih roditelja češće živjeli na velikoj udaljenosti (osobe koje su odgađale roditeljstvo su vjerojatno više selile od onih koje nisu jer djeca otežavaju seljenje). Pitanje o ulozi baka/djedova u odgoju postavili su svojim ispitanicima koji su odgađali roditeljstvo i Schlesinger i Schlesinger (1985), dobivši redom odgovor da su njihovi roditelji ili prestari ili žive predaleko da bi se aktivno bavili unučadi.

Zbog čega je manja uključenost baka/djedova u odgoj unučadi nedostatak odgođenoga roditeljstva? Govoreći o važnosti uloge bake i djeda u životu djeteta, Smith i Drew (2004) ističu indirektni i direktni pozitivni utjecaj bake i djeda. Pod indirektnim pozitivnim utjecajem misli se na njihovu financijsku potporu i predstavljanje uzora u roditeljstvu, dok direktni pozitivni utjecaj podrazumijeva skrb bake i djeda za unučad. Iz odgojne perspektive također je bitno upozoriti na rezultate koji pokazuju da je zadovoljstvo roditelja podrškom vlastitih roditelja i prijatelja povezano s njihovim pozitivnijim interakcijama s djetetom te s boljim kognitivnim i socijalnim razvojem djeteta (Brassard, 1982, Cotterall, 1986, Crnic i sur., 1983, Crockenberg, 1981, Zarling i sur., 1988; svi prema Parke i Neville, 1995).

To upućuje na činjenicu da je osim podrške uže obitelji vrlo bitna i podrška kruga prijatelja s kojima roditelji dijele iskustva i međusobno si pomažu. Raboteg-Šarić i Pećnik (2006) su pokazale kako je emocionalna podrška prijatelja povezana s većom roditeljskom uključenosti u odgoj djeteta i s manjom depresivnošću roditelja, a vezu između niže razine socijalne podrške i više razine postnatalne depresije majki prvorotkinja potvrdili su i Leahy-Warren i sur. (2011). Kod osoba koje su odgađale roditeljstvo ta je podrška još bitnija zbog gore navedenih čimbenika vezanih uz vlastite roditelje - tako su Walter (1986) i Dion (1995) pokazale da se žene koje su odgađale roditeljstvo više oslanjaju na socijalnu mrežu prijatelja jer su od vlastitih roditelja uglavnom geografski odvojene, dok su na većem broju ispitanica koje su odgađale roditeljstvo njihovu potrebu za podrškom žena slične dobi koje su postale majke potvrdili Dobrzykowski i Noerager Stern (2003) te Reece i Harkless (1996).

No posve paradoksalno, kako se rađanje djeteta pojavljuje u relativno kratkome vremenskom rasponu, odgađanje roditeljstva povećava vjerojatnost da su drugi članovi kohorte kojoj pojedinac/par pripada već završili s podizanjem djece pa s roditeljima neće dijeliti iskustva niti biti važan izvor podrške u odgoju djeteta, što kao jedan od bitnih nedostataka odgođenoga roditeljstva ističu Boivin i sur. (2009) te Poelker i Baldwin (1999). Rezultati do kojih su došli Reece i Harkless (1996) pokazali su da su mreže poznanstava majki koje su odgađale roditeljstvo po ostvarenju

roditeljstva postale nedostupne (poput vršnjaka koji su radili), neprikladne (poput prijatelja bez djece) ili nepostojeće. Čak štoviše, u intervjuima sa 79 parova koji su odgađali roditeljstvo ispitanice su isticale da ne osjećaju pripadnost socijalnim prostorima u kojima majke i djeca međusobno ulaze u interakcije, poput dječjih igrališta. Ne osjećajući se dobro u tim prostorima, majke su teže ulazile u zajednice drugih majki te zbog toga doživljavale svoj socijalni status majčinstva marginalnim (Frieze i sur., 2008).

Sumirane prednosti i nedostaci ukazuju na to da *specifične odgojne implikacije odgođenoga roditeljstva doista postoje* te da se odgoj prvoga djeteta u drugoj polovici tridesetih godina ili kasnije razlikuje od iskustva podizanja prvoga djeteta u dvadesetim godinama ili ranije. Kao što je iz prethodećega teksta vidljivo, kvalitativni aspekt tih razlika nije uvijek jednosmjernan (drugim riječima, predznak odgojnih implikacija odgođenoga roditeljstva nije isključivo pozitivan niti isključivo negativan), što je u skladu s tezom kako nije realno očekivati da bi dob ostvarenja roditeljstva mogla biti uniformno povezana s općenitom kvalitetom roditeljstva ili općenitim boljim ili slabijim djetetovim razvojem. Suprotno tome, ta je dob na različit način povezana s različitim aspektima roditeljstva (Bornstein i sur., 2006), kao što su neki aspekti roditeljstva *neosjetljivi na dob* – primjerice, Papoušek i Papoušek (2002; prema Bornstein i sur., 2006) govore o *intuitivnome roditeljstvu*, roditeljskim praksama kao što su zadovoljavanje temeljnih djetetovih potreba za hranom, čistoćom i toplinom, a koje *nisu* u relaciji s dobi roditelja. Imajući sve to na umu, mora se postaviti zaključno pitanje: jesu li odgojne implikacije odgođenoga roditeljstva na koje se u radu ukazalo dovoljno relevantne da bi pedagogija za njih trebala mariti?

Umjesto zaključka: treba li pedagogija mariti za odgođeno roditeljstvo i njegove odgojne implikacije?

U posljednje se vrijeme odvija permanentno sužavanje hrvatske pedagogije na vrtički i školski kontekst odgoja, dok se institucionaliziranost pedagogije unutar obitelji stavlja na marginu pedagoških razmatranja, čime obiteljska pedagogija sve više gubi

svoju prepoznatljivost unutar pedagojske znanosti i svoj predmet proučavanja postupno prepušta psihologiji roditeljstva, sociologiji obitelji i drugim srodnim disciplinama⁸. Razlozi tome mogu se pronaći u shvaćanju obiteljskoga odgoja kao intuitivne i laičke prakse koju nije potrebno znanstveno pratiti (u iskrivljenoj opoziciji prema odgoju i obrazovanju u vrtićima i školama, koji bi trebali počivati na profesionalnim temeljima i pedagoškim kompetencijama), a ne kao ishodišta svakoga odgojnog djelovanja. U dublje razmatranje faktora koji su doveli do toga da se problematika roditeljstva uopće treba verificirati kao predmet interesa pedagogije u ovome se radu međutim neće ulaziti, već će se uzimajući u obzir sve dosad izloženo nastojati argumentirati da za odgojne implikacije odgođenoga roditeljstva pedagogija *treba* mariti.

U znanstvenoj su sferi potrebna *istraživanja ove problematike stavljena u hrvatski kontekst*. Kao što je u uvodu rada rečeno, okolnosti koje dovode do odgađanja roditeljstva specifične su za različita društva pa je potrebno definirati što konkretno dovodi do sve učestalijega odgađanja roditeljstva u hrvatskome društvu te, mnogo važnije, kako se to odražava na odgoj djeteta. Ta je pitanja potrebno povezati i s demografskim trendovima našega društva u kojemu ljudi žive sve duže, ali s ekonomskoga gledišta sve teže, što pojedince koji odgađaju roditeljstvo stavlja u nezahvalnu poziciju tzv. *sendvič generacije*, koja mora istodobno (fizički, emotivno i (li) financijski) brinuti za svoju maloljetnu djecu i onemogućiti roditelje. Nadalje, u svojoj znanstvenoj sferi obiteljska pedagogija također treba *promicati pluralizam različitih tipova roditeljstva* i stav o njihovoj jednakovrijednosti, ne tolerirajući pritom normiranje idealnog ili "normalnog" vremena za roditeljstvo koje bi marginaliziralo sve ostale odabire vremena ostvarenja roditeljstva koji nisu u skladu s idealnim. Drugim riječima, stvaranje prototipa idealnoga roditelja (mlad, obrazovan, heteroseksualan) valja zamijeniti spoznajom o tome da svaki roditelj neovisno o svojim izvanjskim obilježjima, a ovisno o svojim pedagoškim kompetencijama može u odgoju djeteta biti dobar ili manje dobar, ali isto tako

da većina roditelja vlastitim naporom i uz adekvatnu podršku okoline može doseći zadovoljavajuću razinu roditeljske kompetencije. Ovo je shvaćanje bitno ne samo zbog odgođenoga roditeljstva, već i onoga koje pojedinac ostvaruje u periodu svoje (post)adolescencije, kao i bilo kojega drugog tipa u kojemu se osobe roditelja ne uklapaju u socijalnu konstrukciju „dobrih roditelja“.

Teorijska i empirijska istraživanja odgođenoga roditeljstva također mogu biti podloga za *reviziju kurikulumu izobrazbe budućih pedagoga*, u kojemu su teme kao što su sve stariji roditelji ili roditeljstvo ostvareno različitim tehnikama medicinski potpomognute oplodnje (koje često dolazi u kombinaciji s odgađanjem roditeljstva) na margini interesa. Rezultati istraživanja ukazuju međutim na to da stručnjaci osobe koje su odgađale roditeljstvo percipiraju kao zahtjevnu kategoriju roditelja (vidi kasnije) koja često traži pomoć i koja o različitim aspektima trudnoće i roditeljstva nastoji biti vrlo informirana (Carolan, 2005, 2007), što za odgojno-obrazovne djelatnike može predstavljati izazov ukoliko roditelje percipiraju kao povremene sugovornike i pasivne primatelje svojih poruka, a ne kao aktivne agense i kreatora odgojno-obrazovnoga procesa. Stoga se još tijekom studija moraju postaviti čvrsti temelji pozitivne percepcije svih roditelja kao partnera u odgoju i obrazovanju njihova djeteta.

Nastavno na to, obiteljska bi pedagogija poseban naglasak trebala staviti na važnost *pedagoških kompetencija za suradnju s osobama koje su odgađale roditeljstvo*. Neke specifičnosti odgođenoga roditeljstva koje su u ovome radu opisane reflektiraju se i u odgojno-obrazovnome sustavu, kao što je manjak energije roditelja za određene aktivnosti zbog njihove dobi ili manjak podrške vlastite obitelji u odgoju, a na koje pedagozi trebaju kompetentno odgovoriti - usklađivanje osmišljenih volonterskih aktivnosti u osnovnoj školi s fizičkim mogućnostima roditelja ili uvažavanje manje vremenske fleksibilnosti roditelja zbog nedostatne podrške primarne obitelji u ustanovama ranoga odgoja mogući su primjeri takve prakse. Isto tako, povećan generacijski jaz između roditelja i djeteta ponekad je moguće premostiti kvalitetnom

⁸ Ilustracije radi, jedinu veliku znanstvenu konferenciju posvećenu problematici obitelji i roditeljstva u zadnjih desetak godina organizirali su psiholozi (Dubrovnik, 2012, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*).

suradnjom s roditeljima, gdje pedagog ne mora nastupati samo kao komunikacijski kanal između škole i obitelji, već i između roditelja i djeteta.

Osim u suradnji između pedagoga i roditelja, odgojne implikacije odgođenoga roditeljstva trebale bi se uvažiti i u *planiranju programa jačanja roditeljskih kompetencija*. Ti bi se oblici rada s osobama koje su odgađale roditeljstvo mogli oslanjati i na teme koje su u radu apostrofirane kao izazovne za odgođeno roditeljstvo, kao što su primjerice problematika prezaštićivanja djeteta i povećane odgojne anksioznosti te premošćivanja povećanoga generacijskog jaza u vrijeme puberteta (ili neka druga tema koja bi empirijskim istraživanjima u našem kontekstu bila detektirana kao relevantna). Otvara se pitanje u kojoj bi se fazi roditeljevanja ovakvi programi roditeljima mogli ponuditi. Carolan (2007) upozorava da su budući roditelji orijentirani gotovo isključivo na pripremu za porod pa bi bilo kakav neposredan pedagoški rad usmjeren na jačanje njihovih roditeljskih kompetencija trebalo provoditi nakon što je dijete rođeno. U tome se smislu logičnim čini rad s roditeljima unutar ustanova ranoga i predškolskoga odgoja, kao i unutar obiteljskih centara ili različitih nevladinih organizacija usmjerenih na davanje podrške roditeljima i djeci (osobito za teme relevantne za odgoj starijega djeteta). Isto tako, problem često nedostatne podrške u odgoju u prvim mjesecima djetetova života otvara prostor za kvalitetnu podršku po pitanju specifičnosti odgođenoga roditeljstva osviještenih patronažnih djelatnika. Pritom bi u svakome obliku jačanja roditeljskih kompetencija valjalo pripaziti da se naglasak ne stavlja (samo) na informativni, već i na kritičko-emancipacijski pristup pedagoškome obrazovanju roditelja s ciljem osnaživanja samih roditelja, a ne podržavanja njihove ovisnosti o stručnjacima.

Nadalje, pedagogija je znanost koja može djelovati na *jačanje društvene potpore osobama koje su odgađale roditeljstvo*. Primjerice, u radu spomenutim sindromom bake i djeda uzrokovanim velikom razlikom u godinama između roditelja i djeteta mogu osim djece biti pogođeni i sami roditelji, koji svoj status u odgojno-obrazovnoj ustanovi mogu doživljavati marginalnim, osobito u dječjim vrtićima koji po svojoj prirodi okupljaju dobno homogeniju skupinu roditelja i djece. U toj situaciji pedago-

zi mogu potaknuti roditelje na različite neformalne grupne aktivnosti kako bi osnažili osjećaj pripadanja grupi. Reece i Harkless (1996) predlažu osnivanje grupa za druženje starijih majki ili prijateljskih grupa/posjeta domovima kako bi se smanjila izolacija koja se javlja u prvim mjesecima djetetova života. Suprotno mišljenju autora, ovdje se polazi od stava da naglasak ipak ne bi trebalo staviti na izdavanje i time možebitno etiketiranje roditelja po dobi, već na sustavno i plansko organiziranje različitih oblika druženja i komuniciranja *svih* roditelja na lokalnoj razini (književne večeri, zajednički odlasci u dječje kazalište, izleti u prirodu i sl.), koji u našoj zemlji nemaju svoju jaku tradiciju – po uzoru na virtualni svijet u kojemu roditelji na forumima, društvenim mrežama i drugim platformama za virtualnu komunikaciju jedni drugima bivaju podrškom u odgoju mogu se i u nevirtualnome svijetu organizirati različite grupne aktivnosti, stvarajući tako određenu socijalnu koheziju od koje može profitirati čitava odgojno-obrazovna ustanova.

Konačno i vrlo bitno, jačanje društvene potpore osobama koje su odgađale roditeljstvo odnosi se i na eliminaciju bilo kakvih oblika predrasuda prema njima. Iako je riječ o sve češćemu fenomenu, pojedine osobe koje su odgađale roditeljstvo izložene su različitim oblicima nerazumijevanja ili čak osuda, što se može nepovoljno odraziti na njihovu roditeljsku ulogu (Price, 1977, prema Berryman i Windridge, 1995; Carolan, 2005; Shaw i Giles, 2009). Carolan (2005) ističe kako i dalje postoji uvriježeno shvaćanje starijih roditelja kao „teških“ i „zahtjevnih“ u smislu konzumiranja vremena stručnjaka i dostupnih financijskih sredstava te da (primarno medicinsko) osoblje rad s njima opisuje kao težak, iako sama autorica u svome kvalitativnom istraživanju nije pronašla osnovu za potvrdu tih stajališta. Stereotipno gledanje na žene koje su odgađale roditeljstvo potvrdili su u svojoj analizi medijskoga diskursa i Shaw i Giles (2009), pokazavši kako mediji te majke portretiraju kao tašte i sebične te kao osobe koje žele imati sve, što autori smatraju zastarjelim pogledom na rodne uloge. U tome bi se smislu kroz diseminaciju saznanja o pozitivnim odgojnim implikacijama odgođenoga roditeljstva valjalo usmjeriti na povećanje opće društvene osjetljivosti za taj fenomen te na dekonstrukciju stereotipa o odgođenome roditeljstvu

kao sebičnome te za dijete i roditelja nužno štetnome odabiru.

Iz navedenoga se može zaključiti kako pedagogija treba mariti za odgođeno roditeljstvo i njegove odgojne implikacije. Međutim, pomalo pesimistično moguće je također priznati da je u situaciji neadekvatne izobrazbe dijela pedagoga i većine učitelja za općenitu suradnju s roditeljima (Ljubetić i sur., 2008; Maleš i sur., 2010), rijetkih programa za jačanje roditeljskih kompetencija općega karaktera, obiteljske politike čija kvaliteta opada pod teretom dugotrajnih recesijskih gospodarskih kretanja te sve izraženijega individualizma u kojemu se obitelji „zatvaraju“ u sebe, ne tražeći niti nudeći potporu u svome širem okruženju, zahtjev za uvažavanjem odgojnih

specifičnosti odgođenoga roditeljstva u praktičnome djelovanju pedagoga pomalo utopijski. Sagleđavajući situaciju realnije, hrvatska bi se obiteljska pedagogija za početak trebala okrenuti provođenju sustavnih istraživanja roditeljstva u *svim* njegovim pojavnim oblicima te njihove nalaze direktno implementirati u kurikulum izobrazbe budućih pedagoga i učitelja, dajući im time egzaktno empirijsko utemeljenje, a stvarajući istovremeno dobar temelj za uvažavanje pluralizma različitih tipova roditelj(stv) a u odgojno-obrazovnim ustanovama budućnosti – s njegovanjem stava o vrlo specifičnim potrebama *svakoga* roditelja i odgođeno bi roditeljstvo postalo samo jedan oblik roditeljstva kojemu je također potrebno posve individualno pristupiti.

Literatura

- Akrap, A. i sur. (2003), Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Baldwin, W. H.; Nord, C. W. (1984), Delayed childbearing in the U.S.: facts and fictions. *Population Bulletin*, 39 (4), 1-42.
- Bengtson, V. L.; Allen, K. A. (2008), The Life Course Perspective Applied to Families Over Time. U: Boss, P. G.; Doherty, W. J.; LaRossa, R.; Schumm, W. R.; Steinmetz, S. K. (ur.), *Sourcebook of Family Theories and Methods. A Contextual Approach*. New York: Springer, 469-504.
- Berryman, J. C.; Windridge, K. C. (1995), *Motherhood after 35. A Report on the Leicester Motherhood Project*. Leicester University.
- Berryman, J. C.; Windridge, K. C. (1998), *Motherhood After 35: Mothers and Four-Year-Olds. A Report on the Leicester Mother & Child Project*. Leicester University.
- Berryman, J. C.; Windridge, K. C. (2000), Verbal Comprehension in Four-Year-Olds as a Function of Maternal Age. *Early Childhood Development and Care*, 164 (1), 49-62.
- Bloom, D. E.; Trussell, J. (1984), What are the Determinants of Delayed Childbearing and Permanent Childlessness in the United States? *Demography*, 21 (4), 591-611.
- Boivin, J.; Rice, F.; Hay, D.; Harlod, G.; Lewis, A.; van den Bree, M. M. B.; Thapar, A. (2009), Associations between maternal older age, family environment and parent and child wellbeing in families using assisted reproductive techniques to conceive. *Social Science & Medicine*, 68, 1948-1955.
- Bornstein, M. H.; Putnick, D. L.; Suwalsky, J. T. D.; Gini, M. (2006), Maternal Chronological Age, Prenatal and Perinatal History, Social Support, and Parenting of Infants. *Child Development*, 77 (4), 875-892.
- Breart, G. (1997), Delayed childbearing. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 75, 71-73.
- Brooks, J. B. (2001), *Parenting*. London: Mayfield Publishing Company.
- Bugental, D. B.; Happaney, K. (2002), Parental Attributions. U: Bornstein, M. (ur.), *Handbook of Parenting. Second Edition. Volume 3. Being and Becoming a Parent*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 509-535.
- Carolan, M. (2003), The Graying of the Obstetric Population: Implications for the Older Mother. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 32 (1), 19-27.

- Carolan, M. (2005), „Doing It Properly“: The Experience of First Mothering Over 35 Years. *Health Care for Women International*, 26, 764-787.
- Carolan, M. (2007), The project: Having a baby over 35 years. *Women and Birth*, 20, 121-126.
- Coltrane, S.; Ishii-Kuntz, M. (1992), Men's Housework: A Life Course Perspective. *Journal of Marriage and Family*, 54 (1), 43-57.
- Conger, R. D.; McCarthy, J. A.; Yang, R. K.; Lahey, B. B.; Kropp, J. P. (1984), Perception of Child, Child-Rearing Values, and Emotional Distress as Mediating Links between Environmental Stressors and Observed Maternal Behavior. *Child Development*, 55, 2234-2247.
- Cooney, T. M.; Pedersen, F. A.; Indelicato, S.; Palkovitz, R. (1993), Timing of Fatherhood: Is „On-Time“ Optimal? *Journal of Marriage and the Family*, 55 (1), 205-215.
- Cox, F. D. (1990), *Human Intimacy. Marriage, the Family and Its Meaning. Fifth Edition*. St. Paul: West Publishing Company.
- Čudina-Obradović, M.; Obradović, J. (2000), Obitelj i zaposlenost izvan kuće: međusobno ometanje i/ili pomaganje. *Revija za socijalnu politiku*, 7 (2), 131-145.
- Čudina-Obradović, M.; Obradović, J. (2006), *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Daniels, P.; Weingarten, K. (1982), *Sooner or Later. The Timing of Parenthood in Adult Lives*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Dillaway, H. E. (2010), Midlife Motherhood. U: O'Reilly, A. (ur.), *Encyclopedia of Motherhood: Volume 2*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Inc., 762-764.
- Dion, K. K. (1995), Delayed Parenthood and Women's Expectations about the Transition to Parenthood. *Journal of Behavioral Development*, 18 (2), 315-333.
- Dobrzykowski, T. M.; Noerager Stern, P. (2003), Out of Sync: A Generation of First-Time Mothers over 30. *Health Care for Women International*, 24, 242-253.
- Eurostat*
URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> (25.7.2013.)
- Ford, W. C. L.; North, K.; Taylor, H.; Farrow, A.; Hull, M. G. R.; Golding, J. (2000), Increasing parental age is associated with delayed conception in a large population of fertile couples: evidence for declining fecundity in older men. *Human Reproduction*, 15 (8), 1703-1708.
- Frankel, S. A.; Wise, M. J. (1982), A view of delayed parenting: some implications of a new trend. Abstract. *Psychiatry*, 45 (3), 220-225.
- Friese, C.; Becker, G.; Nachtigall, R. D. (2008), Older motherhood and the changing life course in the era of assisted reproductive technologies. *Journal of Aging Studies*, 22, 65-73.
- Garrison, M. E. B.; Blalock, L. B.; Zarski, J. J.; Merritt, P. B. (1997), Delayed Parenthood: An Exploratory Study of Family Functioning. *Family Relations*, 46 (3), 281-290.
- Gere, M. K.; Vilabø, M. A.; Torgersen, S.; Kendall, P. C. (2012), Overprotective parenting and child anxiety: The role of co-occurring child behavior problems. *Journal of Anxiety Disorders*, 26, 642-649.
- Gershuny, J. (2003), Time, through the Lifecourse, in the Family. *Working Papers of the Institute for Social and Economic Research*, paper 2003-3.
- Gillespie, G. (2010), Family. U: O'Reilly, A. (ur.), *Encyclopedia of Motherhood: Volume 1*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Inc., 380-383.
- Gottesman, M. M. (1992), Maternal adaptation during pregnancy among adult early, middle, and late childbearers: Similarities and differences. Abstract. *Maternal-Child Nursing Journal*, 20 (2), 93-110.
- Gregory, E. (2007), *Ready. Why women are embracing the new later motherhood*. New York: Basic Books.
- Hagestad, G. O. (1986), Dimensions of Time and Family. *American Behavioral Scientist*, 29 (6), 679-694.
- Heck, K. E.; Schoendorf, K. C.; Ventura, S. J.; Kiely, J. L. (1997), Delayed Childbearing by Education

- Level in the United States, 1969-1994. *Maternal and Child Health Journal*, 1 (2), 81-88.
- Hoffman, P. R. (2002), *The Impact of Delayed Parenting on Child Outcomes*. Dissertation. Faculty of The Graduate College at the University of Nebraska.
- Hrvatski jezični portal
URL: <http://hjp.srce.hr/> (27.9.2013.)
- Janisse, H. C.; Barnett, D.; Nies, M. A. (2009), Perceived Energy for Parenting: A New Conceptualization Scale. *Journal of Childhood and Family Studies*, 18, 312-322.
- Leahy-Warren, P.; McCarthy, G.; Corcoran, P. (2011), First-time mothers: social support, maternal parental self-efficacy and postnatal depression. *Journal of Clinical Nursing*, 21 (3-4), 388-397.
- Leinert Novosel, S.; ur. (2003), *Projekt: „Stavovi poslodavaca o zapošljavanju žena“*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Ljubetić, M.; Maleš, D.; Kušević, B. (2008), Osposobljavanje budućih učitelja razredne nastave za rad s roditeljima. U: Cindrić, M.; Domović, V.; Matijević, M. (ur.), *Pedagogija i društvo znanja*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 211-219.
- Mac Dougall, K.; Beyene, Y.; Nachtigall, R. D. (2012), 'Inconvenient biology': advantages and disadvantages of first-time parenting after age 40 using in vitro fertilization. Abstract. *Human Reproduction*, 27 (4), 1058-1065.
- MacDonald, K.; Parke, R. D. (1986), Parent-child physical play: The effects of sex and age of children and parents. *Sex Roles*, 15 (7-8), 367-378.
- Magnuson, K. A.; Duncan, G. J. (1995), Parents in Poverty. U: Bornstein, M. H. (ur.), *Handbook of Parenting. Volume 2. Biology and Ecology of Parenting*. Mahwah, New Jersey, Hove: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 99-121.
- Maleš, D.; Kušević, B. (2011), Nova paradigma obiteljskoga odgoja. U: Maleš, D. (ur.), *Nove paradigme ranoga odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, 41-66.
- Maleš, D.; Stričević, I.; Ljubetić, M. (2010), Osposobljavanje budućih pedagoga za rad s roditeljima. *Život i škola*, 56 (24), 35-44.
- McLeod, A. (2008), *Listening to children: a practitioner's guide*. London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Menaghan, E. G.; Parcel, T. L. (1991), Determining Children's Home Environments: The Impact of Maternal Characteristics and Current Occupational and Family Conditions. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 417-431.
- Mirowsky, J. (2002), Parenthood and Health: The Pivotal and Optimal Age at First Birth. *Social Forces*, 81 (1), 315-349.
- Moore, M. C.; de Costa, C. M. (2006), *Pregnancy and Parenting after Thirty-five*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Morris, M. (1988), *Last chance children. Growing Up with Older Parents*. New York: Columbia University Press.
- Nagle, D. (2006), *Ne osjećam se prestara za mamu!* Zagreb: Alinea.
- Nelson, A. M. (2004), A Qualitative Study of Older First-Time Mothering in the First Year. *Journal of Pediatric Health Care*, 18, 284-291.
- Neville, B.; Parke, R. D. (1997), Waiting for Paternity: Interpersonal and Contextual Implications of the Timing of Fatherhood. *Sex Roles*, 37 (1/2), 45-57.
- Parke, R. D. (1988), Families in life-span perspective. U: Hetherington, E. M.; Lerner, R. M.; Perlmutter, M. (ur.), *Child development in life-span perspective*. Hillsdale, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, 159-190.
- Parke, R. D.; Neville, B. (1995), Late-Timed Fatherhood: Determinants and Consequences for Children and Families. U: Shapiro, J. L.; Diamond, M. J.; Greenberg, M. (ur.), *Becoming a Father*. USA: Springer Publishing Company, 104-116.
- Pernar, M. (2010), Roditeljstvo. *Medicina fluminensis*, 46 (3), 255-260.
- Poelker, D. A.; Baldwin, C. (1999), Postponed Motherhood and the Out-of-Sync Life Cycle. *Journal of Mental Health Counseling*, 21 (2), 136-138.
- Pollock, J. I. (1996), Mature maternity: long term associations in first children born to older mothers in 1970 in the UK. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 50, 429-435.

- Price, S. J.; McKenry, P. C.; Murphy, M. J. (2000), Families Across Time. A Life Course Perspective. U: Price, S. J.; McKenry, P. C.; Murphy, M. J. (ur.), *Families Across Time. A Life Course Perspective. Readings*. Los Angeles, California: Roxbury Publishing Company, 2-22.
- Puljiz, V. (2003), Nacionalna obiteljska politika. U: Puljiz, V.; Bouillet, D. (ur.), *Nacionalna obiteljska politika*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 13-70.
- Raboteg-Šarić, Z.; Pećnik, N. (2006), Bračni status, financijske poteškoće i socijalna podrška kao odrednice roditeljske depresivnosti i odgojnih postupaka. *Društvena istraživanja*, 86 (6), 961-985.
- Ragozin, A. S.; Basham, R. B.; Crnic, K. A.; Greenberg, M. T.; Robinson, N. M. (1982), Effects of Maternal Age on Parenting Role. *Developmental Psychology*, 18 (4), 627-634.
- Reece, S. M.; Harkless, G. (1996), Divergent Themes in Maternal Experience in Women Older Than 35 Years of Age. *Applied Nursing Research*, 9 (3), 148-153.
- Roosa, M. W. (1988), The Effect of Age in the Transition to Parenthood: Are Delayed Childbearers a Unique Group? *Family Relations*, 37 (3), 322-327.
- Rossi, A. S. (1980), Life-Span Theories and Women's Lives. *Signs*, 6 (1), 4-32.
- Sardadvar, K. (2010), Social Construction of Motherhood. U: O'Reilly, A. (ur.), *Encyclopedia of Motherhood: Volume 3*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Inc., 1133-1135.
- Schlesinger, B.; Schlesinger, R. A. (1985), *Postponed Parenthood: A Canadian Study*. U.S. Department of Education, National Institute of Education, Educational Resources Information Center.
- Shaw, R. L.; Giles, D. C. (2009), Motherhood on ice? A media framing analysis of older mothers in the UK news. *Psychology and Health*, 24 (2), 221-236.
- Smith, P. K.; Drew, L. M. (2002), Grandparenthood. U: Bornstein, M. (ur.), *Handbook of Parenting. Second Edition. Volume 3. Being and Becoming a Parent*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 143-172.
- Smith, P. K.; Drew, L. M. (2004), Grandparenting and Extended Support Networks. U: Hoghugh, M.; Long, N. (ur.), *Handbook of Parenting. Theory and research for practice*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 146-159.
- Statističke informacije (2013), Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Tarín, J. J.; Brines, J.; Cano, A. (1998), Long-term effects of delayed parenthood. *Human Reproduction*, 13 (9), 2371-2376.
- Ungar, M. (2009), Overprotective Parenting: Helping Parents Provide Children the Right Amount of Risk and Responsibility. *The American Journal of Family Therapy*, 37, 258-271.
- Volling, B. L.; Belsky, J. (1991), Multiple Determinants of Father Involvement during Infancy in Dual-Earner and Single-Earner Families. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 461-474.
- Walter, C. A. (1986), *The Timig of Motherhood*. Lexington, Toronto: Lexington Books.
- Wilkie, J. R. (1981), The Trend toward Delayed Parenthood. *Journal of Marriage and Family*, 43 (3), 583-591.
- Yarrow, A. L. (1991), *Latecomers. Children of Parents Over 35*. New York: The Free Press.
- Zweifel, J. E.; Covington, S. N.; Applegarth, L. D. (2012), „Last-chance kids“: A good deal for older parents – but what about the children? *Sexuality, Reproduction & Menopause*, 10 (2), 4-12.